

Lingvistik, systemdigtning og Grundtvig

Af Hellmut Toftdahl

De strukturalistiske sprogvidenskaber, lingvistikken og semiologien er i færd med at trænge ind, ikke blot som hjælpediscipliner for litteraturforskningen, men også som teoretisk overbygning over skabelsesprocessen hos flere af vore nyere digtere, de såkaldte systemdigtere.

Den lingvistisk orienterede litteraturteoretiker opfatter digtet eller teksten som en autonom funktion, der ikke står i relation til nogen virkelighed uden for selve det sproglige univers. Teksten er selv et stykke virkelighed. Det er derfor ikke afgørende, *hvad* der står i en tekst, men *hvorledes* denne blir opfattet i det tidsrum, læseren beskæftiger sig med teksten. Jo mindre læseren opfatter af, hvad der står, desto hurtigere vil han kunne overstå læseprocessen og blive selvvirksom. Digtningen skal virke alene i kraft af sprogstrukturen. Indholdet af strukturen, det udbytte, som læseren traditionelt forventer at hente ud af sin læsning, undgår forfatteren i videst muligt omfang at få indflydelse på. Digtet eller teksten blir en slags oplevelsesmodel, som læseren ikke skal nyde, men bruge på sit eget liv. Således har kritikeren *Per Højholt* selv karakteriseret sin tekst »Turbo«. Læseren skal ikke tro, at han ved læsning kan blive klogere på det at eksistere, men ved oplevelsen af den sproglige struktur vil han få fornemmelsen af at eksistere som selvstændigt, ikke-manipuleret væsen¹).

En sådan opfattelse af digtningen kan åbne for mange interessante perspektiver ikke blot over den nye digtning, men også over ældre litteratur. Der er imidlertid en del at indvende mod denne skole, hvis den, i stedet for at betragte sig som et interessant supplement til allerede eksisterende fortolkningsstrategier overfor litteraturen, vil opkaste sig selv til ideologi og gøre krav på at sidde inde med den eneste relevante opfattelse af litteraturens væsen.

1. Århus Stiftstidendes strejftog 1-10-1969.

For at kunne godtage den nye skoles program forudsættes en indforståethed, der kan udtrykkes i følgende punkter:

- 1) at et sprogligt udtryk, som følger traditionelle kommunikationsbestemte bærer, er dødt og fjært og lader tilhøreren eller læseren ligegyldig.
- 2) at et sprogligt udtryk først får liv og bliver engagerende, når det på en eller anden måde bryder konventionerne omkring kommunikationsprocessen ned. Når skribenten med andre ord anvender Verfremdungsteknik under den scripturelle proces.

Af disse punkter følger nødvendigvis:

- 1) at digtningen ikke handler *om* verden, men selv er en del *af* verden. Altså et opgør med den traditionelle mimesis-opfattelse? Ved læsningen eller snarere: ved fortæringen af de fremførte sprogblokke oplever læseren ikke et færdigt kunstværk, han oplever en del af verden og må selv producere kunstværket under mødet med teksten.
- 2) den sproglige handling blir, hvad *Niels Egebak* kalder revolutionær. Den nedbryder læserens tilvante sprog- og dermed tankemønster, idet sprog og tanke med *Merleau-Ponty* opfattes som værende identiske³. Læseren rives ud at sit sikrede verdensbillede – ikke på traditionel vis ved at konfronteres med et andet verdensbillede, men ved at hans sproglige univers undergraves indefra af den gift, som er smuglet ind med den sprogrevolutionerende tekst. Læseren tvinges af digteren til at blive et ikke-manipuleret menneske; fordomsfriheden indoktrineres – ikke som sædvanlig ved argumentation inden for et givent sprog, men ved at læserens private sprogunivers langsomt smuldrer bort, uden at han er i stand til at forsvare sig.

Hvor læseren ved mødet med en traditionel tekst er i stand til at distancere sig fra forfatterens problematik, fordi han ved, at værket kun er fiktion, vil han stå anderledes forsvarsløs overfor den ny digtning; hvadenten han forkaster den eller accepterer den, så har den én gang for alle relativet hans sprogfornemmelse, hans sprog er ikke længere hans verden, eller denne verden har vist sig kun at være en af de mange mulige. Digteren kommer herved til at smugle identitetsproblematikken ind på livet af den ubevæbnede læser og påfører ham en krise, som må stå helt for digterens egen regning.

Min indvending mod systemdigtningen er altså etisk-pædagogisk begrundet, for så vidt som en handling, der påfører mennesker kaos, må betragtes som umoralsk, med mindre handlingen tjener en højere sags fremme. Den revolutionære sproghandling synes ikke at tjene en sådan sag; den søger at vælte det babelstårn, som hedder konven-

2. herom: Niels Egebak: *Anti-Mimesis*, Kbh. 1970.

3. herom: Maurice Merleau-Ponty: *Tegn, udvalgte essays*. Kbh. 1969.

tionelt sprogbrug, fordi digteren ønsker at ophøje sit kommunikationsproblem til at være et alment problem, eller fordi han tror, at han derigennem kan nedbryde konvensen og skabe grobund for revolutionære handlinger. Men han tager fejl i begge tilfælde: Dels er konvensens magt som regel befæstet ved andre og mere konkrete realia end rent sproglige; dels vil konsekvenserne af systemdigtingens sprogeksp eksperimenter blive, at hvert menneske isoleres med sin egen private sproghandling. En sådan babylonisk forvirring omkring sprognormens sammenbrud vil fremme intellektualistisk frustration og bevidsthedsspaltning og derfor virke stik modsat den hensigt, som var at øge individets suverænitet overfor det givne systemkompleks af automatisk virkende strukturer.

Dette var i al korthed en vurdering af den lingvistiske sprog- og litteraturopfattelse. At forholdet mellem sprog-litteratur-læser kan opfattes anderledes, uden at man derfor behøver at forfalde til vulgær-realisme eller sublim symbolisme, var *Grundtvig* et interessant eksempel på. Den unge Grundtvigs tanker om litteraturen er et eksempel på en rendyrket »litterær« litteraturteori med pædagogisk sigte, og han er et interessant alternativ eller supplement til den her refererede lingvistiske litteraturopfattelse⁴).

For Grundtvig var digtningen, ordet, ikke blot et uundværligt kommunikationsmiddel. Det var tillige i besiddelse af en magisk kraft, som kunne transformeres til modtageren og forny dennes livsmod, hvis han af en eller anden grund var stagneret, eller hvis han ganske enkelt manglede evne til at formulere sig. Sagt med datidens sprogbrug: Ordet kom som en frelser til det nødstedte menneske. Men det var ikke ligegyldigt, hvorledes sproget blev forvaltet, hvis det skulle virke. For Grundtvig var det vigtigt, at man havde respekt for sproget, forstået således, at man ikke anvendte det som en poetisk leg i overensstemmelse med et tilfældigt modelune. Sproget måtte ikke anvendes til at give illusion om virkelighed: »Når skyggen er ligest, da hulke de små som stirre derpå«, hedder det i »De levende land« om kunsten. Grundtvig interesserede sig ikke for sprogets indre mekanismer, men for, hvorledes det fungerede udadtil i en konkret social sammenhæng, og alligevel var han ikke vulgær-realist:

Digtningen bygger ifølge Grundtvig på et *syn*, dvs. på en umiddelbar fornemmelse af en eller anden form for universel rationalitet.

4. Til forståelse af den unge Grundtvigs poetik: Tidsskriftet »Dannevirke« bd. III, 1817, side 257 ff, artiklen: »Om Aabenbaring, Kunst og Vidskab«.

Denne rationalitet kan for det enkelte menneske synes aldrig så absurd, men absurditeten afslører sig kun, hvis mennesket forsøger sig på sin egen korte historie; det livskraftige menneske er derfor det, der har kraft til at leve sit eget korte levnedsløb uden at tage anstød af det absurde og uden at spekulere over, hvilken mening hans liv mon vil få. Han er forvisset om, at meningen er der, men hvad sandheden er, vil tiden vise, og derfor er det spild af kræfter at gruble over, hvori den består.

Derfor syntes alle ideologier for Grundtvig at være ynkværdige forsøg på religionserstatning, og derfor var metafysikken heller ikke et emne for digtningen, så han kan heller ikke kaldes symbolist. Hans digtning er – når den er bedst – en »her og nu«-digtning. Den skulle fungere i en konkret menneskelig situation, ikke som æstetik, og ikke som manipulation til kritik af det bestående, men som *kraftformidler*. Den sande digtning var for Grundtvig den, der rev mennesket ud af dets selvkonstituerede lænker og formidlede en oplevelse af frihed, af transcendens eller participation i en ydre organisk virkelighed. Men for at digtningen kan virke på den her beskrevne måde, må der stilles krav til digteren, eller rettere: digteren må stille krav til sig selv. Så Grundtvig kunne også skelne mellem den *sande* digter og den *falske* digter.

Den sande digter er ham, der har syner og som tør give sig sine syner i vold og formulere dem uden tanke på tidens tilfældige, modebestemte æstetiske krav. Han slynger sine syner ud, formuleret i det forhåndenværende sprog, fordi han også ønsker at kommunikere med andre om det, han har set. Grundtvig havde voldsomme besværligheder med at befri sig fra det sprog, han gennem sine filosofiske og teologiske studier var blevet indført i; han ville udtrykke sine syner i et jævnt og kendt sprog, så han kunne kommunikere med andre end den lille klike af intellektuelle, som udgjorde det litterære miljø. At eksperimentere med sproget for at udfritte det dets hemmeligheder var for Grundtvig udtryk for et grænseløst hovmod. Det er et forsøg på at skabe bevidst, hvad den sande digter modtager i synet. På Grundtvigs tid udøvedes systemtvangen af den Hegel-Heibergske æstetiske skole, der vurderede et kunstværks værdi efter, i hvor høj grad det passede ind i skolens ideologi. Den falske digter vil egenrådigt skabe kunstværket i overensstemmelse med den autoriserede ideologi – politisk eller æstetisk, eller i vor tid som f. eks. *Per Højholt* lade læseren selv skabe kunstværket under mødet med tek-

stens tegnsystem. Men i alle tilfælde er der tale om en overvurdering af menneskets evne til at forny sig gennem selvrealisering. Ifølge Grundtvig kan denne evne ikke bevidst opøves. Enten er den der, eller også er den der ikke. Det livgivende moment i digtningen, som får denne til at fungere i en social situation, kan ikke frembringes ved bevidst styring af sprogmekanismerne, men må modtages ved en receptiv, ydmyg holdning overfor den skabelsesproces, som sker i de enkelte udvalgte, som er de sande digtere, dem i hvem et syn virker. Grundtvig havde en sans for det gådefulde ved al kunstnerisk skabelse, som nutiden synes at være blind for. I dag skal alt – også den kunstnerisk skabelsesproces – måles, vejes og forudberegnes gennem tal eller ideologiske kategorier.

Digtning er altså nok en handling, det *Niels Egebak* kalder en sproghandling; men det er en handling, som virker efter et syn, og den primære handling udgår ikke fra bevidstheden eller viljen, men fra synet. Det er synet, der er virksomt, og digteren er kun formidler af det sete. At se er ikke blot en gerning af seeren, men også af det sete. Det skyldes udelukkende sprogets struktur, at jeg'et er subjekt og det sete objekt; aktiviteten udgår lige så vel fra det sete som fra den sende, og synsoplevelsen er følgelig lige så afhængig af synets indtræden som af kunstnerens vilje til at se. Hvis ikke synet indtræder, blir der ingen kunstnerisk skabelse, omend kunstneren ønsker det aldrig så meget; og omvendt: selv om synet indtræffer, blir der kun skabt kunst, hvis jeg'et åbner sig for det sete og gør sig til et lydigt redskab for synet. Digterens arbejde blir ikke en handling i sproget, men et arbejde *med* sproget for at få det til at udtrykke, hvad han har set. For Grundtvig var digtning altså i høj grad noget som skete med mennesket, men gåden ved al digtning forblev synets indgang og ordets oprindelse i mennesket. Grundtvig kunne derfor sige, at billedordet, ordet der skaber, hvad det nævner, ikke var noget menneskeligt kunstværk, men guddommeligt, fordi det unddrager sig menneskets bevidste styring. Jo mere bevidst digteren ville forme sine ord, des længere fjernede digtningen sig fra synet og blev til tomt »Munds-Vejr«. Den sande digtning var synets konkretisering, og den blir altså kun til, hvor digterens aktivitet modsvares at en aktivitet fra synet.

Hvor synet mangler, og mennesket alligevel vil være digter, blir der ikke tale om digtning, men kun om et dødt og koldt sprogapparat, der lader læseren lige så kold og steril som den »digter«, der har arbejdet med apparaturet. Grundtvig taler i den sammenhæng om or-

dets »maskinmæssighed«, og han sammenligner den slags falske digtere med støre, skader og poppedrenge, der vel kan lade munden løbe, fordi det kun er *lyden*, det mekaniske, og ikke *betydningen*, det kommer an på.

Det livgivende ord, der virker efter et syn, sætter mennesker i gang, sender bølger af aktivitet omkring sig. Den sande digtning formidler en nyskabelse ved ord, fordi digteren skænker mennesket de ord, som rammer lige ind i dets eksistentielle situation. Digteren giver læserens tanker krop, hjælper ham med den kropsliggørelse af tanken, hvorom også Merleau-Ponty taler i dag, når han skal forklare den sproglige handlings opståen. Når systemdigteren i dag mener, at hans sprogblokke skulle kunne få et menneske til at opleve verden på en ny og uhildet måde og føle, at det eksisterer som selvstændigt, ikke-manipuleret væsen, forudsætter han, at mennesket suverænt, er i stand til selv at foretage kropsliggørelse af tanken, som *Merleau-Ponty* taler om, eller for at tale Grundtvigsk: at mennesket er i stand til at nyskabe sig selv uden hjælp udefra, f. eks. fra digteren. Det er et smukt og meget optimistisk menneskesyn, men svarer næppe til realiteterne. Det forudsætter, at vi alle er i stand til at udrette med vore ord, hvad f. eks. digterordet i 1. mosebog formår: at skabe, hvad vi nævner; at sige, lad der blive lys, så der blir lys; at skabe kosmos af kaos.

Bag Grundtvigs poetik ligger et menneskesyn, som ikke er særlig populært i dag, men som ikke desto mindre forekommer mig at være selvindlysende relevant: nemlig at der er forskel på mennesker. Nogle formår at nyskabe sig selv, kropsliggøre deres tanker i kraft af et kunstnerisk talent. Det er dem, Grundtvig kaldte de sande digtere, profeterne, seerne. Men langt de fleste har ikke denne evne til selvrealisering; de må sættes i gang af andre, have formuleret deres tanker af andre, f. eks. af digterne. De ikke blot *blir* manipuleret af digterne, de *ønsker* at blive det, for det er gennem digternes ord, de blir til som bevidstheder. Ved at tilføre sproget deres ressourcer af syner, bestemmer digterne til enhver tid, hvor megen dynamik det forhåndenværende sprog kan tilføre de enkelte; hvis sproget i en periode synes dødt og stereotyp, skyldes det enten, at der ingen sande digtere findes, eller at de, der findes, er forhekset af en modebestemt ideologi, det være sig en politisk eller en sprogteoretisk, så de kun er i stand til at udtrykke sig i fraser eller forkrøblede sprogska-beloner. I en sådan periode vil digtningen ligge under for et af to onder: vul-

gær-realistisk dokumentarisme, eller ideologibetonet systemtvang. I begge tilfælde er det en digtning for de indforståede eller indviede.

Selv om Grundtvigs syn på litteraturen virker mystisk og religiøst ved at pege ud over det immanente i den sproglige situation, mener jeg dog, at hans tanker kan tilføre nutidens litteraturdebat et element, som vi synes at være blinde for. I øvrigt forekommer de lingvistiske litteraturteoretikere ikke mindre religiøse ved deres absolutistiske definitioner og aksiomer vedrørende menneske og sprog, når de f. eks. som *Niels Egebak* entydigt definerer den menneskelige adfærd som en symbolfunktion⁵.

Vore senmodernister blir i lys af Grundtvigs tanker om digteren og hans funktion til æstetiske sprogsnedkere. Han vil kunne anviser nye veje ved at understrege, at digter blir man ikke ved at arbejde med sprogets mekanismer. Der er forskel på en ordcomputer og en digter – der er *synet* til forskel. Men hvilke digtere tør i dag forlade sig på deres syner og skabe et kunstværk, som peger ude over det immanente og blir mytisk?

Den unge forfatter *Ole Henrik Laub*, der har udgivet et par novellesamlinger og to romaner, synes at være et eksempel på en digter af den art, som jeg har beskrevet ved Grundtvigs poetik. Han søger ikke at formulere nogen bestemt psykologi eller tilværelsesopfattelse, således som det er tilfældet med vore sære og fantastiske fortællere. Laub giver sine personer og situationer liv ud fra en spontan fornemmelse af en lovmæssighed, der er så indviklet, at den synes at være det modsatte af lovmæssighed. Derfor har hans noveller et mytisk træk, som gør det relevant at tale om det, Grundtvig kaldte et syn. Laub har selv udtalt om sit forhold til digtningen, at han snarere føler sig som formidler end som en, der finder på. Han har formuleret det således: »Følelsen er det første, det spontane som vider sig ud, trænger ned i mennesker, ud i ting – og når det er helt rigtigt er en fortælling bare én følelse, ud i hver detalje. Pr. følelse tror jeg man kan nå – simpelthen ALT. Men det kræver altså en slags trancelignende tilstand, en ekstase, en hengivelse, åbne sig kunne man sige, ja velsagtens ligesom de gamle seere. Sådan er det. Nej der er ikke noget ved at *digte*, finde på«. I denne udtalelse ligger en konstatering af, at digtningen ikke primært er en virksomhed, hverken hos ham eller hos læseren, men noget som sker *med* ham, og som han kan formidle til læseren

5. *Exil*, 4. årg. nr. 1, introduktionsartiklen på omslagets side 2.

gennem deres fælles bekendte: det forhåndenværende sprog. Hermed er ikke sagt, at Laub er ude af stand til at give sproget dynamik. Hans noveller rummer også overraskende sprogfornyelser, men disse er ikke det centrale for hans intentioner. Sprogfornyelserne bryder organisk ud af fortællingen, hvor han for at finde det mest adækvate udtryk bliver tvunget til at sprænge sig ud af normalsproget. Han forbliver indenfor den givne sprogstrukturs rammer, men tilføjer den nyt liv for at få luft for de syner, som presser på under inspirationen. Derved udvider han vor opfattelse af sprogets muligheder. Hans sprog følger sig lydigt omkring synet. Systemdigternes sprogeksperimenter synes i sammenligning med ham at være et forsøg på at skabe kompensation for *deres* mangel på syner. De søger *bevidst* at skabe en digtning, at *finde* på; hvor han formidler en digtning, hvis udspring han ikke selv kender til, og hvis mekanisme heller ikke interesserer ham. Det er forskellen mellem digteren, der giver et syn kropslighed gennem sproget, og ordcomputeren, der konstruerer en vilkårlig permutation af ord.

Min konklusion er, at vi i dag må skelne mellem to væsensforskellige former for skrivekunst: den *inspirerede* og den *konstruerede*. Hvilken af de to former, der vil komme til at dominere i 70'erne kan man kun gisne om, men såfremt de to skriveformer vedbliver at eksistere side om side, kan det blive berettiget at genindføre oplysningstidens skelnen mellem poeter og digtere, som udtryk for henholdsvis *sproghåndværkeren* og den inspirerede *sprogkunstner*.

Jeg nævnte i indledningen, at lingvistikens resultater og metoder er et interessant supplement til eksisterende fortolkningsstrategier. Man må derfor håbe, at det vil lykkes lingvistikken at etablere sig som en selvstændig videnskab med egne fakulteter uafhængige af litteraturforskningen. Lingvisterne ser ofte med foragt på litteraterne, fordi disse populariserer lingvistikken og anvender den som hjælpemotor for litteraturvidenskaben, men et fjendskab mellem de to videnskaber skulle nok kunne undgås. Forholdet mellem litteraturvidenskab og lingvistik er på mange måder analogt med forholdet mellem naturvidenskaberne og matematikken. Matematikken udviklede sig af en numerisk undersøgelse af forhåndenværende naturfænomener og blev til en streng, konsistent videnskab, som dog i dag er en uundværlig hjælpedisciplin for naturvidenskaberne; men matematikerne fø-

ler, at fysikerne vulgariserer matematikken, fordi de kun anvender det af den, som de har brug for. Den samme følelse er forståelig hos en lingvist, der ser sin veldisciplinerede videnskab misbrugt af de uvidenskabelige litteraturfolk. Lingvistikken er opstået som en numerisk kategoriserende undersøgelse af det substrat, som har foreligget i litteraturen, og i dag er lingvistikken langt mere fremskreden i metodebevidsthed og disciplin end litteraturforskningen. Men ligesom fysikerne ved deres vulgariserende forenkling af matematikken har sat denne strengt hermetiske videnskab i et pragmatisk betonet perspektiv, således kan litteraterne ved at skumme fløden fra lingvistikens resultater sætte disse i et større perspektiv. Litteraturforskningen kan på den måde tilføre lingvistikken en målsætning, som fører ud over dens eget kvantiterende univers, og de to videnskaber vil på den måde gensidigt kunne befordre hinanden uden at de i øvrigt behøver at have mere med hinanden at gøre, end matematikken og fysikken.

Ligesom matematikken disciplinerede naturfilosofien og forvandlede denne fra naturmystik til naturvidenskab, således vil lingvistikken kunne disciplinere litteraturforskningen og forvandle denne fra traditionsbunden *litteraturmystik* til *litteraturvidenskab*.

Hvis vi opnåede en sådan adskillelse af lingvistikken og litteraturforskningen, ville de teoretisk skolede digtere måske også kunne finde deres plads: *enten* som sproganalytiske lingvister *eller* som sprogskabende digtere – ikke som det er tilfældet med systemdigterne: en blanding af det analytiske og det skabende.